

Užití synchronní analýzy v biblické onomatologii

Robert Řehák

Lidé starověku viděli ve jménu osud či věštbu o jeho nositeli. Když mu nerozuměli, upravovali si je tak, aby do něho mohli promítnout své představy o charakteru jeho nositele, nebo aby bylo opakem jeho charakteru a tím co nejvíce upozorňovalo. Jméno však vždy něco říkalo, mělo vypovídací hodnotu. U Egypťanů docházelo skrze jména k identifikaci osob faraonů s bohy, Římané měli úsloví *nomen – omen*. V židovství byla (a dodnes v některých chasidských hnutích je) známa záměna jména u těžce nemocného, která měla za úkol ošálit zlého démona a změnit úděl chorého. I pisatelé Bible jména takto vnímali (i jejich vlastní jména měla obsah a význam). Od nejstarších dob tak vyvstávala otázka: Jak jméno vykládat?¹

Snahu stanovit metody výkladu významu biblických jmen je možné zaznamenat v židovské i křesťanské literatuře.² Již v rabínské literatuře midrašů jsou reflektována mnohá pravidla, která vycházejí z výkladu jmen pouze z kontextu, jako jsou přímé výklady (etiologie),³ midrašické a alegorické výklady, gemmatrie,⁴ notarikon⁵ aj. Překladaelé Septuaginty se ve většině případů rozhodli jména nepřekládat, ale přepisovat, zřejmě ze stra-

- 1 Aníž si to uvědomujeme, setkáváme se s hebrejskými biblickými jmény, která mají jasný význam, skoro každý den. Např. Jan – „Hospodin je milostiv“, Josef – „Ať (Bůh) přidá!“, Daniel – „Můj soudce je Bůh“, Davíd – „Milý“, Hana či Anna – „Smilovaná“ (tj. ta, nad níž se Hospodin smiloval), Eva – „Živá“, Debora – „Včela“, Jitka – „Židovka“.
- 2 Podrobný vzhled do historie biblické onomatologie, z něhož vychází i následující odstavec, podává Jan Heller ve svém článku „Namengebung und Namendeutung“ s podtitulem „Grundzüge der alttestamentlichen Onomatologie und ihre Folgen für die biblische Hermeneutik“, *Evangelische Theologie* 27 (1967), 255-266.
- 3 V textu je uveden přímý výklad jména nejčastěji spojkou *protože* (kí) a následuje zdůvodnění, jako tomu je např. u jména Peleg, které je odvozeno od hebrejského kořene *plg* – „rozčlenit, rozdělit“ a znamená tak „Rozčlenění“ (jeden ze synů Hebera). Jak biblický výklad v Gn 10,25 vysvětluje: „neboť za jeho dnů byla země rozčleněna“.
- 4 Gemmatrií (výklad pomocí počítání číselné hodnoty písmen obsažených v příslušném slově) je např. vykládán text v Gn 14,14, kde je uvedeno číslo 318. Toto číslo je dle tohoto výkladu skrytý poukaz na postavu Eliezera, jehož jméno má číselnou hodnotu také v 318.
- 5 Notarikonu (výklad pomocí rozložení slova na dva či více dflý, nebo výklad jednotlivých písmen slova /zde jména/ slovy jinými) se užívá např. při výkladu jména Rúben jako: *ru ben bejn ha-banim* – „Vizte syn /mezi syny!“.

chu, že by se celá Bible mohla stát jen symbolickou knihou.⁶ Křesťanští církevní Otcové (jako byl např. Hieronymus) jména též neopomíjeli (viz „*Onomastica sacra*“),⁷ což se projevilo i ve středověku (nejvýznamnějším představitelem byl Izidor ze Sevilly, + 636), ačkoliv scholastika jen opakovala a třídila již poznané. Reformace se zabývala jmény velmi málo (relativní výjimku tu tvořili Rýnští – M. Bucer, J. Capito). Ortodoxie užívala jména jako *dicta probantia* dogmatiky (vrchol představuje Mathias Hiller). Zářezem do výkladu jmen byla aplikace historicko-kritického čtení Písma. S postojem Gesenia (+1800) nastoupila éra, která souvislost významu jména s charakterem či údělem jeho nositele pomíjí až popírá. Jména vykládá izolovaně od kontextu podání, v němž se nachází, a pouze diachronně (jen etymologie). Byť je jméno i nadále nalezištěm kulturně dobového prostředí, nemá význam pro výklad rázu postavy a textu. Toto období završuje až Martin Noth svou publikací *Personennamen*.⁸

Po odklonu velké části křesťanských biblistů od historicko-kritické analýzy biblických textů a s jejich zájmem o kanonický tvar textu odůvodněným tím, že tento kanonický tvar je nejširším a nejdůležitějším kontextem (nejvýznamněji „škola kanonického přístupu“ /Childs/ nebo tzv. „Holandská škola“), dochází u několika z nich i k novému zájmu o zkoumání biblických jmen ze synchronního pohledu.⁹ Židovští autoři (z nich nejvýrazněji Moshe Garsiel)¹⁰ podnikli na této cestě již velký kus práce, ale zatím nebyl celosvětově uskutečněn pokus sesbírat tyto výsledky a vytvořit z nich slovník vlastních jmen (z hlediska synchronní analýzy). Světovou prioritou je tedy pokus takový slovník vytvořit, podnikaný pod vedením prof. ThDr. Jana Hellera na katedře Starého zákona ETF UK v Praze.¹¹

Jak vypadá užití této metody konkrétně? Předně je nutné vycházet z toho, že literární vrstva (zde biblický text) pracuje s významy jmen (často jsou klíčem k celému příběhu, v nichž se vyskytují), dokonce si je sama velmi sofistikovaně upravuje, obměňuje, přeznačuje a promítá si do nich své pojetí, které může být zcela nezávislé na etymologii jména. Pokud je jméno upraveno, je důležité se ptát po motivech takových úprav, protože v naprosté

6 V tehdejší helénizovaném světě to bylo velmi reálné nebezpečí. Dnes máme opačný problém – nejsme schopni vnímat biblické texty dostatečně typologicky a aktuálně.

7 Zdokumentováno v knize Paula Antona de Legarde, *Onomastica sacra*, Hildesheim 1966.

8 Martin Noth, *Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung*, Stuttgart 1928.

9 Nikoliv průzkum jména izolovaně, jeho etymologie (jazyková praehistorie), ale význam jména v kontextu podání.

10 Profesor na universitě Bar-Ilan v Izraeli; jeho nejdůležitější studie je *Biblical Names*, Tel-Aviv 1991.

11 Jedná se o Grant biblické onomatologie ze synchronního hlediska, který je podporován Grantovou agenturou Akademie věd ČR. Blíže o tom: www.etf.cuni.cz/~rehak/jmena.

většinu případů jsou prováděny z důvodů nikoliv lingvistických, ale teologických. Změny textu i jmen v něm jsou tedy záměrné, nejsou výsledkem náhody, omylu, či primitivnosti tradentů. K přeznačování a výpovědím o charakteru nositele jména užívá biblické podání různých postupů (mnohdy s velkou dávkou humoru či ironie), např. reetymologizace,¹² metateze,¹³ slovní hříčky,¹⁴ jindy jen ozvuky a zvukové důrazy¹⁵ v kontextu, které si vnímavý posluchač hebrejského originálu promítá zpět do jména. Motívem změn je často intence tradičního procesu podřídít všechny látky co nejdůsledněji svědeckému úkolu a aktualizovat je do nové situace.

Jako malý příklad užití synchronní analýzy v biblické onomatologii bych rád uvedl několik jmen z biblické knihy Rút. Kniha vypráví o osudu ženy, které umřel nejdříve muž, poté i synové, a tak se ocitá v kritické situaci, ze které jí pomáhá svým rozhodnutím zůstat s ní jedna z jejích snach. Příběh začíná určením času a strohou větou: ...*nastal v zemi hlad*, kterou je možno chápat jako ironický názvuk přicházejícího jména, pokračuje určením místa s oním jménem: *Tehdy odešel jeden muž z judského Betléma* (bejt lechem) z „Domu chleba“ (v „Domě chleba“ /je hlad/ není chleba!) ...*do Moábských polí* (zde žádnému z posluchačů nemůže uniknout význam jména Moáb /nejdříve syn zplozený incestem Lotovy dcery, pak nepřátelský národ, který svedl Izrael/ – viz Nu 25) a osob: ...*jmenoval se Elímelek* – „Můj Bůh (je)

-
- 12 Reetymologizace byla často autory historicko-kritických metod opovržlivě označována za tzv. „Volksethymologie“ (lidovou etymologii). Tito autoři nepostřehli, že v takových případech je posunutí významu záměrné. Nejznámější případ je jméno Mojžíš, které v egyptštině znamená „Syn“ (*mesh*). Reetymologizací zde dochází k posunu a odvození od hebrejského slovesa *mášá* – „vytahovat“, jméno Mojžíš tedy nabývá nového významu „Vytahující“. Tak se jeho jméno vykládá jako přívzvisko toho, kdo byl sám vytažen z vod zhouby, aby zase vytahoval druhé (jméno svým významem zachycuje celý život i poslání jeho nositele).
 - 13 Metateze (prohození hlásek nebo slabik ve slově) se ve jménech vyskytuje při odvozování jmen, jako je tomu u pojmenování Jaebese v 1 Pa 4,9-10, o kterém jeho matka řekla: *Jaebes, neboť jsem porodila v trápení* (jaabec /psáno: *jod ajin bét cáde/* kí jaládetí bócev /psáno: *bét ajin cáde bét*). Celá problematika je velice podrobně vyložena v článku Jana Hellera „Metathesis (Oz 13,14 – 1 K 15,55)“, in: *EPI TO AYTO – Sborník k pětadesátinám Petra Pokorného*, Praha 1998, 62-76.
 - 14 Slovní hříčky využívají nejrůznějších způsobů. Jeden z nich je např. zpětné čtení. Tak tomu může být v narážce o charakteru osoby, jako je tomu zřejmě u Era (*er* – psáno: *ajin, réš*), který byl dle Gn 38,7 zlý (*ra* – psáno: *réš, ajin*), nebo u Noeho (*noach* – psáno: *nún, chet*), který dle Gn 6,8 *našel milost v Hospodinových očích* (*macá chen bejné adonaj*).
 - 15 Zvukové efekty mohou být nejrůznějšího rázu. Od vnitřních rytmů uvnitř veršů přes zvukové zdůraznění kolem jména, jako je tomu v Gn 10,30-31 u jména Měša: *vajht mošavam miměša boechá har hakédem, elé bné šem lmišpchoam lišonouam barcotam lgojéhem* – „Jejich sídliště bylo od Měši směrem k Sefáru, hoře na východě. To jsou synové Šémovi různých čeledí a různých jazyků, různé pronárody v různých zemích“.

Král¹⁶ (podezřelé jméno), ...jeho žena Noemi – „Přijemná“¹⁷ a dva jeho synové Machlón a Kiljón. Jméno Machlón souvisí s hebr. *machala(h)* – „nemoc“ a dalo by se tedy přeložit jako „Nemocný“, Kiljón, které je odvozeno z hebr. *kilajon* – „pohaslost, skonání“ – tedy: „Pohaslý“; ...byli to Efratejci¹⁸ – „Úrodní“, přesto ...přišli na Moábská pole, která byla známa především svým vegetativním kultem plodnosti, a ...Elímelek zemřel. „Nemocný“ a „Pohaslý“ se oženili s Moábkami (o kterých negativně mluví Dt 23,4) a rovněž zemřeli. Když se vdova Noemi dozvídá, že Hospodin dal její zemi chléb (zas je chleba v Domě chleba), přemlouvá své snachy, aby odešly do svých domovů. Jedna snacha se v této těžké situaci obrací ke své tchyni zády (týlem). To je vyjádřeno i jejím jménem Orpa, které souvisí s hebr. *óref* – „šíje, týl“ – tedy: „Týlačka“. Druhá snacha – Rút však činí rozhodnutí: *Tvůj lid bude mým lidem a tvůj Bůh mým Bohem*, kterým zanedlouho přinese vyschlé naději své tchyně „občerstvení“ (její jméno odvozují od hebr. kořene *rwh* – „hojně se napít“, „občerstvovat“),¹⁹ což Noemi ještě nevidí a po jejich příchodu do Betléma žádá, aby ji již více nenazývali Noemi – „Přijemná“, ale Mara – „Hořká“, neboť *Všemohoucí mi připravil velmi trpký úděl*. Ironicky (možná i obviňující) tu nazývá Boha jménem *šaddaj* – „Všemohoucí“. Změnil se její úděl, musí se změnit i její jméno. Po peripetích s *goelem* – „zastáncem“, jenž není zřejmě z diskretnosti k jeho vystupování vůbec jmenován, přichází záchrana: muž Boaz – hebr. od *bo óz* – „V něm (je) síla“, kterého si Rút bere, také aby bylo zachováno jméno zemřelého. Příběh končí narozením jejich syna (jemuž je znovu Noemi /nikoliv Mara!/ chůvou), kterého ženy pojmenují: Obéd – „Služebník“, totiž „Služebník“ onoho *Jména nad každé jméno*, onoho neslovitelného.

16 Koncová částice *-melek*, vyskytující se u mnohých vl. jm. ve SZ, pochází ze (záp.) semitského kořene *mlk* – „vládnout, být králem“ a znamená tak buď heb. slovo *melech* – „král“, nebo se užívá jako teoforická částice označující božstvo Molech. Božstvu Molech byly přinášeny lidské oběti (Lv 18,21), což je (dle Lv 20,2-5) proti Hospodinově vůli (vyjádřené i ústy proroků, např. Jer 32,35). Jako teoforická částice stojí vedle *-baal* v kontrastu k *-jáš* a *-el*, jako tomu je např. u jm. Abímelek (Gn 20,2) „Molech (božstvo, či „Král“) je (můj) otec“ (titul pelištejských a původně asi už kenaanských králů) proti vyznavačskému jm. Abijáš „Hospodin je otec“ (1 S 8,2).

17 Odvozeno od hebr. kořene *naam* – „být blažený, příjemný, rozkošný“.

18 Tradičně vykládané jako „Úrodná země“ od hebr. slovesa *prh*. Álef na začátku může být elativní.

19 Je zajímavé, že jméno Rút, která je považována za konvertitku k židovskému náboženství, má v gemmatrii číselnou hodnotu 606. Když k tomuto číslu připočteme 7, což je počet přikázání stanovených v judaismu pro nežidy (tzv. *Seďm noachických přikázání*), dostaneme číslo 613, což je celkový počet židovských přikázání (606 + 7 = 613).